

המחלקה לחינוך
אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

This project is funded by the European Union.

מדריך הוראה למורה לראש השנה ויום הכיפורים

ולסיפור "שפת אילמים"

כתבה: רחל הרציון

מבוא

ביהדות, אלול ותשרי הם סוף והתחלה חדשה. חגי תשרי הם אירועים מכוננים בקשר בין הסוף להתחלה, הן מנקודת מבט דתית ואמונית והן מנקודות מבט אחרות: פילוסופיות, פסיכולוגיות וחברתיות-תרבותיות. בחודש אלול - הנקרא חודש הרחמים, התשובה והסליחות – מתחילה תקופת חשבון הנפש, שבה מתבוננים בשנה שחלפה ושואפים לפתוח דף חדש דרך חשיבה על האמירות ועל המעשים בין האדם לעצמו, בין האדם לאלוהיו ובין האדם לחבריו, ודרך עשייה בפועל המבטאת את החרטה, את בקשת הסליחה, המחילה והכפרה.

חגי תשרי באים בזה אחר זה, ומבנים תהליך המתחיל בראש השנה, שעיקרו קביעת דינו של האדם. המשכו ביום הכיפורים, שבו נחתם פסק הדין לאחר עשרת ימי תשובה, וסופו ביום הושענא רבה, המתקיים בשביעי של סוכות ונחשב ליום הערעור או יום החיתום, משום שעד אז עוד ניתן לשנות את גזר הדין. במוצאי יום הכיפורים תוקעים יתד ראשונה לסוכה, וביום הרביעי לאחר יום הכיפורים מתחילים שבעת ימי חג הסוכות, המסתיימים ביום שמחת תורה.

מכלול חגי תשרי, עם ייחודיותו של כל חג והקשרים בין החגים, עשירים בתכנים, בערכים, במנהגים, בסיפורים ובשירים, מוסיקה ואמנות ומזמנים התייחסות לגורלו של האדם בתפיסות שונות ביהדות, ובזמנית גם בהתייחסות לנושאים, לבעיות ולדילמות ערכיות אוניברסליות, המשמעותיות גם לצעירים/ות, בימינו.

הסיפור "שפת אילמים" נכתב במיוחד לחגי תשרי ומזמין את הקוראים/ות הצעירים/ות ללב לבו של יום הכיפורים ולמשמעויות המתקשרות אליו ונגזרות ממנו, הן לשם היכרות מעמיקה עם ראש השנה ויום כיפור והן לשם עיסוק במעגלי החיים מעבר לסיפור, בהתאמה לגילם של הלומדים/ות. הסיפור מסופר מפי נערה בגילם ומנקודת מבטה ושפתה, ומתאר קשר שהולך ונרקם בינה לבין הנער נעים, הדמות המרכזית בסיפור.

המתווה למורים/ות במפגש עם חגי תשרי כולל:

- סיפור מרכזי ליום הכיפורים: "שפת אילמים".
- הסיפור "שפת אילמים" מוער עם מידע רלבנטי למורים/ות ועם הדגשים ושאלות המדגימות חשיבה: מה ניתן לחלץ מן הסיפור כנקודת מוצא להוראת הנושא.

- דגם לתהליכים של הוראה-למידה-הערכה ורעיונות לפעילויות מרכזיות בגישה חקרנית מלווה ביצועי הבנה, במהלך הנושא ולסיכום.
- קישורים לתפילות מרכזיות של יום הכיפורים: "וּנְתַנֶּה תְּקֻף", "כָּל נְדָרֵי", "פֶּתַח לָנוּ שַׁעַר" (בלחנים מסורתיים ולחנים חדשניים).

איור: אסף בן ארוש

הסיפור "שפת אילמים" מוער באמצעות מידע

טבריה

טבריה, העיר היחידה על שפת הכנרת, עיר בת אלפיים שנה, מספרת סיפור מורכב ומרובד של תולדות בנייתה והריסתה בידי עמים בני תרבויות שונות, שחמדו אותה, כבשוה, הרסוה והקימוה, כל עם על פי תרבותו וייעודו. גם הטבע תרם לשינויים ברבדיה של העיר, כאשר בזעמו הרעיד את האדמה ומוטט רבים מבניינה ורחובותיה היפים, או החריב אותה בשיטפון שהטביע רבים מסודותיה במי הכנרת, או הרסה אותה לבלי הכר.

טבריה נוסדה בשנת 20 לספירה על ידי הורדוס אנטיפס ונקראה על שמו של הקיסר הרומי טיבריוס. בתקופות מסוימות היתה העיר שייכת לתרבות אחת ובני תרבויות אחרות היו רק מיעוט בתוכה, ובתקופות אחרות ישבו בה זה לצד זה או חיו ביחד אוכלוסיות מתרבויות שונות: ערבים, יהודים, נוצרים ועוד.

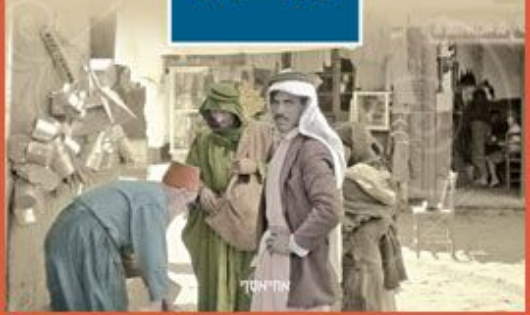
טבריה של היום ספוגה בסיפורי עברה, המסופרים באמצעות שרידי עתיקותיה: פתח בית כנסת, קיר של מסגד, חלון של כנסייה, ספרי קודש עם הניקוד הטברני למקרא, המקובל עד היום, אבנים מבית הכנסת שבנה ט'הר אלעומר, שהפך את טבריה לבירת הגליל, ייסד קשרים טובים עם היהודים ובנה בית כנסת מפואר, מצבה של הרופא דיוויד טוראנס שכולם – ערבים, יהודים ואחרים – באו להתרפא במרפאתו, ועוד שרידים החושפים את עברה המרתק.

גם כיום טבריה היא עיר מעורבת, שחיים בה יהודים מעדות שונות, מעליות שונות או ילידי הארץ, לצד ערבים מוסלמים ונוצרים. גם כיום מתקיימים בטבריה חיים שמעוגנים במסורות השונות – יהדות, אסלאם ונצרות, בד בבד עם מרכיבים שאינם מסורתיים. האם גם כיום, בהתקרב יום הכיפורים, ניתן לראות תמונות חיים, כמו בסיפורנו: "הסוחרים המוסלמים והיהודים בירכו אלו את אלו, שתפילותיהם ובקשותיהם והסליחה שלהם יזכו למחילה?"

טבריה מגלה את השפה הטבריינית שלה, המתובלת בעברית ובערבית, את סודות תושביה, הוויית חייהם של דייגיה וסוחריה, חוכמתם, אמונותיהם, הדמויות המובילות את חיי הרוח והאמונה שמילאו את העיר, חיי עשיריה וענייה, באמצעות סיפורי העם ממקורות שונים ורבים, שחלקם הונצחו בכתובים ואחרים עוברים בעל פה מדור לדור. בזכות גלגוליה הרבים והשילוב בין רבדיה הגלויים והסמויים הפכה טבריה לעיר המאפשרת לספרה בין מציאות לדמיון, בין סיפורים מתרבויות שחיות בה עד היום לבין מוטיבים רלבנטיים ודילמות אקטואליות; זהו גם מקומו של הסיפור "שפת אילמים".

תמונות טבריה העתיקה

מוריס צמח
**סיפורים
עבריינים**

השוק

השוק מהווה מקום מרכזי בעיר בכל התקופות. לשוק הביאו הסוחרים את סחורתם מהסביבה הקרובה וגם מדמשק ומאלכסנדריה, ושם התרחשו מפגשים בין תושבי העיר; זה המקום שבו ניתן לפגוש את "סיפורי העיר" המציירים את חיי היומיום הגלויים, והם גם המזמנים לחשוף את הרבדים הסמויים מן העין, אבל משמעותיים לבני האדם בתקופתם ולנו כיום.

יום עֶסֶל יום בְּצָל – פתגם מהתרבות הערבית. הפתגם אומץ לעברית ומשמעותו "יום דבש ויום בצל". משתמשים בו כאשר רוצים לתאר את חיי האדם נעים במחזוריו, משמחה והצלחה לעצב וכישלון (מתוך: "מילון הצירופים" של רוביק רוזנטל <https://he.wiki books.org>).

בין כֶּסֶה לעשור – חודש אלול וחודש תשרי, החודש האחרון והחודש הראשון של השנה על פי הלוח העברי, מצינים תקופה שבה עושים חשבון נפש, מבקשים סליחה, כפרה ומחילה על המעשים הרעים בשנה שחלפה ושואפים לפתוח דף חדש בשנה הנכנסת. שני חגים מסמנים את התקופה הזאת: ראש השנה ויום הכיפורים. הימים שבין שני חגי השיא של תקופת חשבון הנפש נקראים "הימים הנוראים", "עשרת ימי תשובה" או "בין כֶּסֶה לעשור".

כֶּסֶה: משום שבראש השנה, שחל ביומיים הראשונים של החודש, הירח מכוסה. עשור – היום העשירי בחודש, שבו חל יום הכיפורים. ימים אלה מדגישים את ההשקפה ביהדות שתמיד אפשר לשוב בתשובת אמת והתשובה תתקבל, על כן ניתנת שהות גם אחרי יום הדין (רה"ש), עד לחתימת הדין ביום הכיפורים.

שתי נשים – סיפור על שתי הנשים ו"מבחן האבנים" נמצא במקורות ונקרא "אבנים ומחילת עונות". הסיפור מדגיש את מנהג הפיוס. במקורות נאמר: "עֲבֵרוֹת בֵּין אָדָם לְמָקוֹם – יוֹם הַכְּפוּרִים מִכֶּפֶר, עֲבֵרוֹת בֵּין אָדָם לְחֵבֶרֶת – אֵין יוֹה"כ מִכֶּפֶר עַד שְׁיִלַךְ וְיִרְצֶה אֶת חֵבֶרֶת". מנהג זה מדגיש את החובה של מי שפגע באחרים לעשות מעשה מתוך מודעות ועל אף הבושה, כדי לרפא יחסים חברתיים, להשתחרר ממועקת האשמה, ולסייע גם לנפגעים להשתחרר מרגשי מרירות, עלבון וקיפוח.

סיפור מקור לסיפורן של שתי הנשים ומבחן האבנים: הצדיק, האבנים ומחילת עונות / ערך שלמה אבס

יום הכיפורים – חודש אלול וחודש תשרי מזמנים תהליך מתמשך של חשבון נפש בין אדם לעצמו, חרטה על אמירות ומעשים, בקשת סליחה בין אדם לחברו ומחילה וכפרה בין אדם לאלוהיו, באמצעות וידוי מתוך התבוננות וכוונה. עשייה זו מתרחשת במסגרות המקובלות, מסגרות של תפילה ומנהגים סמליים, או באמירות ובמעשים ביזמת האדם, בהתאמה להשקפת עולמו ולדרכים שבהן הוא/היא בוחר/ת להביע את בקשתו/ה. עיקריו של יום הכיפורים, יום של סליחה ומחילה, מתקשרים גם לספר יונה, שנהוג לקרוא אותו בתפילת מנחה ביום הכיפורים, לפני הנעילה. ספר יונה עוסק במשמעותו של החטא, החזרה בתשובה, העונש, הסליחה והמחילה.

סעודה מפסקת – מתקיימת בשעות אחר הצהריים המאוחרים לפני יום הכיפורים ואחריה מתחיל צום יום הכיפורים, שכוונתו עינוי הגוף מערב עד ערב. פיקוח נפש וסכנה לבריאות האדם מאפשרים לא לקיים את הצום. משמעות צום יום הכיפורים דומה למשמעות של צום הרמדאן באסלאם (צום המתקיים מדי יום

משעת הזריחה ועד שעת השקיעה במהלך חודש שלם). שני הצומות מגלמים ביטוי של חרטה על חטאים וניסיון לכפר עליהם, וכן הזדהות עם העניים, שפעמים ידם אינה משגת לקנות מזון.

הדגים – אכילת דגים מתקשרת לחגי תשרי. בראש השנה וביום הכיפורים נוהגים בעדות אשכנז לאכול ראש של דג (כך בעדות אשכנז, בעוד שבעדות הספרדיות והמזרחיות אוכלים ראש של כבש) כדי "שנהיה לראש ולא לזנב", וכן במשמעות של "כשם שהדג אילם, כן ניאָלֵם דום כי אין לנו פתחון פה לפניך". הילדים בסיפור עשו שימוש הפוך בדג, כאשר לעגו לנעים ושרו לו: "נעים הרזה, יש לו דג בפה". סיפור אברם והדג, המשולב בסיפור, מעוגן בסיפורי עם במקורות. אזכור נוסף של הנכונות להקריב את היקר מכול כדי לקיים את מצוות הסעודה המפסקת ובמרכזה אכילת דג נמצא גם בסיפורו של י"ל פרץ, "נסים על הים".

<--- קראו את [הסיפור "ניסים על הים" מאת י"ל פרץ](#)

בישיבה של מעלה – הכרזה שמכריז שליח הציבור לפני תפילת כל נְדָרֵי הפותחת את יום הכיפורים, אל מול ארון הקודש הפתוח ושני ספרי תורה המוצָאִים מארון הקודש, ומתירה להתפלל עם העבריינים. העבריינים לפי משמעות המילה כיום הם אלה שעוברים על החוק, אך הפירוש ההיסטורי למושג "העבריינים" הם האנוסים – אלה שזנחו בעל כורחם את היהדות בתקופת מסעי הצלב וגזירות האינקוויזיציה בספרד, תחת שלטון הנוצרים שאנסו את היהודים להמיר את דתם. האנוסים נהגו לבוא בחשאי לבית הכנסת ביום הכיפורים, וההכרזה הנאמרת לפני תפילת כל נדרי אפשרה גם להם לחזור לשורשיהם ביום המקודש ביותר ליהדות.

כל נדרי – תפילה ארמית שאומר שליח הציבור בבית הכנסת לפני שקיעת השמש. התפילה נקראת על שם המילים הפותחות אותה: "כָּל נְדָרֵי וְאֶסְרֵי". עניינה הוא התרת נדרים ובקשת סליחה ומחילה על הנדרים שאדם קיבל על עצמו במשך השנה שעברה, ויש אומרים גם על נדרים שיקבל על עצמו בשנה הקרובה. בסוגיה זו ניטש ויכוח גדול ומתמשך על משמעות התרת נדרים מראש והשלכותיה על שיקול הדעת של האדם הנודר נדר.

שירת "כל נדרי": שלושת הטורים דודו פישר, גבי שדה ויבגני שפובלוב שרים את כל נדרי בליווי תזמורת, בעיבוד מיוחד של דוד קריבושי

לכל העם בשגגה – משפט אחרון בתפילת כל נדרי: "וְנִסְלַח לְכָל עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְלִגְר הַגֵּר בְּתוֹכְכֶם כִּי לְכָל הָעָם בְּשִׁגְגָה", משפט המחיל את משמעות החג גם על הגֵּרִים. גֵּר הוא מי שבא לגור בארץ נוכרייה, או נוכרי שהתגייר וקיבל את דת ישראל. משפט הסיום מתחבר להכרזת הפתיחה: "מִתִּירִין לְהַתְּפַלֵּל אֶת הָעֵבֶרֵינִין".

תפילת נעילה – התפילה הנועלת את יום הכיפורים שלאחריה תקיעת השופר. נחשבת לתפילה מרגשת הנאמרת בחרדת קודש, בשל העובדה שיום הכיפורים עומד להסתיים ואין יודעים מה נגזר על כל אחד/ת.

תקיעת השופר – השופר הוא כלי נגינה קדום העשוי מקרן של איל. לתקיעת השופר משמעויות שונות. השופר מקשר בין יום הכיפורים לבין עיד אלאדחא בהתייחסות לעקדה. ביהדות ההתייחסות היא לעקדת יצחק ובאסלאם לעקדת ישמעאל. יש מי שיום הכיפורים מסמל עבורו את כניעתו השלמה של אברהם לצו האל, ויש מי שיום הכיפורים מתקשר אצלו לנכונות ללכת עם האמת הפנימית גם למקומות כואבים.

שרק שריקה – שריקתו של נעים רגע לפני תקיעת השופר מספרת למעשה את הסיפור "שפת אילמים" על מכלול משמעויותיו. השימוש בשריקה או בחליל, כאמצעי לבטא את כל מה שילד שונה מסביבתו רוצה לומר או לצעוק או לבקש, מופיע בכמה מקורות מתוך סיפורי החסידות, כמו **בסיפור "החליל"** שמופיע באוסף "ימים נוראים" שליקט ש"י עגנון, ובסיפורו של שלום אש "הצדיק הכפרי".

הורדנו מעלינו אבן גדולה – מוטיב האבנים מופיע הן באירוע "שתי הנשים" והן בתיאור הרגשות של הקהל בבית הכנסת, לאחר שנעים הביט אל אברם "בעיניים מלאות חרטה ואברם החזיר לו מבט סולח". המילה אבן נמצאת בביטויים רבים בעברית ובערבית, המתקשרים למשמעות בסיפור: אבן דרך – אירוע או שלב חשוב בחיים; אבן חכמים – אבן פלאים שהופכת מתכות לזהב, וכמטאפורה אבן המגלה את הנסתר; אבן (מעמסה) נגולה מעל לבו – בהשאלה, הוקל ורווח לו; אבן מאסו הבונים היתה לראש פינה – המעשה שהיה דל בראשיתו גדל ונעשה לרב ערך.

טלית – מעטה בעל ציציות בארבע כנפותיו, שמתעטפים בו בשעת התפילה וכן עוטפים בו את גופת המת. מטבעות לשון משמעותיות לסיפור: "טלית שכולה תכלית" – כינוי לאדם או לדבר טהור בתכלית, ללא פגם (מילון אבן שושן). "הטלית והתפילין שלו" – הדבר הקרוב ביותר ללב, האמונות החשובות לו ביותר (רוביק רוזנטל, "מילון הצירופים").

הסיפור "שפת אילמים" מוער בשאלות, הדגשים והיבטים אפשריים לקראת תכנון ההוראה

שפת אילמים

מדוע נקרא הסיפור: "שפת אילמים"?

חגי תשרי הם חגים של דיבור בין אדם לעצמו, בין אדם לחברו ובין אדם לאלוהיו. הדיבור מתבצע ביחידות ובציבור, בקול, בלחש ובתוך תוכו של הדובר. יש שהוא מתבטא במסגרות מסורתיות ומוסכמות של תפילה, פרקי קריאה מהמקורות וברכות, ויש דיבור שהאדם בוחר את מילותיו ומעצבן בעצמו. דרך נוספת לבטא מחשבות, רגשות ואמירות היא באמצעות מעשים המעוגנים במצוות ובמנהגים מסורתיים של כל אחד מהחגים, או במעשים פרטיים שחורגים מהמסורת, בשל תפיסה ייחודית של משמעות החג ומנהגיו או בשל אי-יכולת להתבטא בדיבור.

כותרת הסיפור יוצרת ניגוד וסקרנות: מהי "שפת אילמים" מהן "המילים" ש"האילמים" משתמשים בהן כאשר הם רוצים לקחת חלק בדיבור הרגיל בחברתם כדי להביע חרטה? לבקש סליחה? לצעוק ולספר על כאבם? להתפלל עם כולם או ביחידות? האם אילמות היא רק בעיה פיזית אישית, או שמא לעתים גם בעיה חברתית? האם חברה שיוצרת שפה של חג כדי לבטא את משמעותו מגבילה את אלה שהיא אינה מתאימה להם מסיבה זו או אחרת?

נעים האילם

מהי שפתו של נעים האילם? כיצד הוא מתקשר עם האחרים? כיצד הוא מספר את סיפורו?

בסיפור משולב מוטיב הדג, הן בסיפור על אברם והדג והן בלעגם של הילדים על "נעים הרזה שיש לו דג בפה" - ומובן שיש קשר מטאפורי בין דג למי שאינו מדבר. הדג הוא אחד ממאכלי חגי תשרי - מאכל סמלי עם משמעות חיובית (ראו בסיפור המוער במידע). מה תורמת הניגודיות הזו לסיפור?

במקורות קיימים סיפורים נוספים, המתקשרים ל"שפת אילמים", המספרים על ילדים המתקשים בדיבור רגיל ודרכם השונה לספר את סיפורם. במה שונה הסיפור "שפת אילמים" מהסיפורים האחרים?

טבריה

מדוע נבחרה טבריה למיקום הסיפור?

הסיפור מתרחש בטבריה לפני 1948, כאשר היהודים והערבים חיו במרחב תרבותי וחברתי משותף. טבריה העתיקה ועתיקות טבריה של היום מספרות סיפור מורכב ומרובד של מעגלי תולדות בנייתה והריסתה בידי עמים בני תרבויות שונות, שחמדו אותה, כבשו אותה, הרסו אותה והקימו אותה על פי תרבותם בתקופות שונות. בזכות היותה מספרת סיפורים ובשל גלגוליה הרבים והשילוב בין רבדיה הגלויים לבין סודותיה הסמויים, הפכה טבריה לעיר המאפשרת לכלול בסיפור תולדותיה ואורחותיה גם סיפורים נוספים בין מציאות לדמיון, בין סיפורים מהמקורות השונים של התרבויות שחיו בה לבין שאלות ודילמות רלבנטיות ואקטואליות. כאן גם ממוקם הסיפור "שפת אילמים", המתרחש ברחובותיה, בשוק שלה ובבית הכנסת שלה, ומזמן שאלות אישיות, מוסריות וערכיות על רגשות של בני אדם, על יחסים בין אנשים מתרבויות שונות ובעיקר על יחסם לשונה בחברתם והשונה בתרבות אחרת – שאלות המטרידות גם צעירים/ות.

נעימה

מיהי נעימה ומה תפקידה בסיפור?

השם נעימה מקובל בתרבויות ערביות ויהודיות של אזור מזרח הים התיכון וצפון אפריקה. תוך כדי תיאורי אורח חיי המשפחה של נעימה, לקראת אמצע הסיפור, מבינים שהיא יהודייה. כך מתחברת נעימה לשאלה העוברת כחוט השני לאורך היצירה: לאן מוביל הסיפור המקושר בעלילתו ליום כיפור, מעבר להקשר של החג היהודי?

נעימה היא נערה הצופה במתרחש, מחלון ביתה או ממקומות אחרים, ורואה את מה שקורה בשוק, בסמטה שמתחת לחלונה, ברחובות טבריה ובבית הכנסת. נעימה מכירה את כל הדמויות בסיפור ולדבריה גם "כמעט את כל אנשי טבריה". היא מאזינה לכל דיבור, אמירה וסיפור של החכם סלאח, לכל שיחה בין הדמויות ובעיקר לכל הקולות המלווים את ההתרחשויות שבמוקדן נעים: אמירות עליו, אמירות המופנות אליו, דיבורים סביבו והקולות שהוא משמיע בשפתו, שפת האילמים. מחלון ביתה נרקם קשר בין נעימה לבין נעים, קשר דק של מבטים, מחשבות ורמזים לרגשות, קשר בין שני צעירים השונים זה מזה, ואולי גם מסביבתם. האם גם שפתה של נעימה היא "שפת אילמים"?

האם בזכות החלון נעימה הופכת להיות המספרת היודעת-כול, שהרי **החלון** מאפשר לנעימה להיות הן הצופה והמדווחת, והן דמות שותפה בעלילה?

מהי שפתה של נעימה בסיפור? מה המשמעות של אי-הנראות של נעימה, שכמעט אינה משמיעה את קולה כמשתתפת בעלילה, אבל תמיד נוכחת, מתבוננת ומקשיבה, ובעיקר עוקבת אחרי נעים בעיניה, באוזניה, במחשבותיה וברגשותיה, ומספרת את הסיפור? מה משמעות העובדה שקולה נשמע רק שלוש

פעמים: בפעם הראשונה כאשר נעים יושב על העץ וכולם זועמים ומאיימים עליו. נעימה צועקת לעברו את הצעקה הקשה מכולן: "אני מאחלת לך שאף אחד לא יסלח לך לעולם!"; בפעם השנייה כשהיא שואלת את אמה למשמעות המילים בתפילת "כל נדרי" - "כל העם בשגגה"; בפעם השלישית היא נושאת מילים נועזות מול כל האנשים שלועגים לנעים: "נעים הרזה, יש לו דג בפה!" אבל הן נאמרות רק בחלום; אין לה אומץ לומר אותן במציאות. האם יש הסיפור מתייחס גם לנעימה?

מה תפקידו של חלון ביתה של נעימה בסיפור, ומה תפקידה של נעימה? האם זה הפתח לעלילה הגלויה, לסיפורי העם, המהווים קשר למקורות הסיפור ולמסרים הסמויים בו? האם החלון מאפשר לקוראים להציץ לתוך רגשותיה ומחשבותיה של נעימה ולתוך דמותו של נעים? האם החלון חושף את משמעותו של יום הכיפורים בעבר וכיום ומגלה את יחסם של בני האדם לאחר ולשונה, ובו זמנית מאפשר התבוננות פנימית, כדי לבקש סליחה ומחילה אמיתית?

מאיזו **נקודת מבט** נעימה מספרת לנו את הסיפור?

החכם סלאח

מיהו החכם סלאח המופיע כדמות מרכזית נוספת בסיפור של המבוגר **המקובל על כולם** "על נשים וגברים תושבי טבריה והכפרים שבסביבה, יהודים וערבים..." אשר מבקשים לקבל את עצתו?

סלאח אסף את הילד אל ביתו, ילד "שנראה כמו חיה עזובה והשמיע נהמות" ו"ואולי הוא יהודי" ונתן לו את השם נעים, שם המצוי בתרבות הערבית והיהודית. סלאח ניסה "להעיר לו, לדבר על לבו ללמד אותו... כדי שיהיה כאחד הילדים", וכאשר נכשל ונעים היה בורח ונעלם, היה "מחפש אותו... יושב בחצר ומחכה לו בדאגה" ומקבלו בחזרה בלטיפה.

לאחר השריקה בבית הכנסת, ברגע החרדה הגדולה לפני תפילת הנעילה והתקיעה בשופר, סלאח הוא שמרגיע את המתפללים הזועמים ואוסף את נעים תחת טליתו, בניגוד לתגובת כל הנוכחים, ואז נראו כוכבי השמים, שבדרך כלל נראים לאחר תקיעת השופר.

סלאח הוא הדמות ש**מספרת סיפורים**. סיפורים הם דבר שכולם אוהבים, ובפרט צעירים.

מה **בדמותו של סלאח** הופך אותו לסמכות המקובלת על כולם?

איזו תכונה הוא מיישם כאשר הוא מעביר לשתי הנשים, ולמעשה לכולנו, את משמעות בקשת הסליחה בין אדם לחברו, ומה מתחייב כדי שייסלח לכל אחת?

כיצד באמירה אחת - "זכרו כי צום הכיפורים הזה מחילה וסליחה" - סלאח מצליח ליצור תפנית בהתנהגות המתפללים הזועמים ולגרום לנעים להביט באבכם "בעיניים מלאות חרטה ואברם החזיר לו מבט סולח"? מה משמעות האבנים שבהן הוא משתמש כדי להמחיש לנשים את ההבדל בהתנהגותן, וכיצד הוא גורם לכל ציבור המתפללים להרגיש "שהורדנו מעלינו אבן גדולה"?

השיח' נימר – **השיח' נימר** מופיע בעלילה רק פעם אחת, אבל ביחסו ובהתנהגותו הוא מזכיר לנעים את החכם סלאח. מה משמעות הדמיון בין שתי הדמויות?

אברם, מוכר הפחמים העני – אברם מקריב את כל כספו כדי לקיים את מצוות הסעודה המפסקת ומנהג אכילת הדגים. בתום יום הכיפורים אברם מקבל את החרטה של נעים, המביע אותה רק בעיניו, ומחזיר לו מבט סולח על מעשה הדג. האם דמותו של אברם בסיפור, המצויה בתנ"ך, בקוראן ובברית החדשה כאביהם של יצחק וישמעאל, מקרית?

אבו אחמד מוכר הדגים – השם אבו אחמד מעיד כי מוכר הדגים ערבי, אבל הוא מכיר את הברכה שמברכים לפני יום הכיפורים ומברך את לקוחותיו היהודים בגמר חתימה טובה. אבו אחמד יודע גם את משמעות הדג לארוחה המפסקת אצל היהודים וזועם על נעים, שלקח את הדג שאברם רכש במעט כספו והשליכו למים.

השוק, החצר, הבית, בית הכנסת

היכן מתרחשות תמונות העלילה?

תמונות העלילה מתקיימות בשוק, ברחובות, בחצר החכם סלאח, בביתה של נעימה ובבית הכנסת. מצלמת העלילה עוברת מהמקומות הציבוריים, שבהם המוסלמים והיהודים פועלים ביחד, "ולקראת היום הקדוש הסוחרים המוסלמים והיהודים בירכו אלה את אלה, שתפילותיהם ייענו ובקשות הסליחה שלהם יזכו למחילה".

מהשוק ומהרחוב עוברת העלילה לתוך חצרם או ביתם של המשתתפים/ות בסיפור, ושם מתגלות התרחשויות נוספות. העלילה מסתיימת בבית הכנסת, המקום שכל יהודי/יה יכולה להתעטף בו או להתכנס בתפילת יחיד/ה, בקשה ושיח פנימי. בה בעת, זה מקום חברתי של תפילה בציבור והתנהלות משותפת על פי מסורת ומוסכמות, מסגרות ומילים מוכתבות של תפילה, קטעי קריאה וברכות בין אדם לחברו ובין אדם לאלוהיו. זה גם המקום שבו נעים זועק את מילותיו בשפת האילמים שלו.

הזמן בסיפור

מה משמעות הזמן בסיפור?

הסיפור מתייחס לזמן בשלוש רמות: התקופה, העונה בשנה, והשעה ביום. העלילה מתרחשת בעבר, בתקופה ש"שיירות הסוחרים הביאו בדים ותבלינים מדמשק ואלכסנדריה", כלומר תקופה שאינה מוגדרת בבירור - מתישהו במהלך מאות השנים שלפני 1948 שבהן יהודים וערבים חיו בטבריה במרחב משותף, אלה לצד אלה.

עיקר הסיפור מתרחש בתחילת השנה היהודית. העבר הרחוק יותר מהדהד בסיפור בזכות שילובם של סיפורי עם מן המקורות ובזכות האווירה המסורתית של יום הכיפורים.

האירועים קורים בשעות שונות של היממה. הסוחרים מוצאים את נעים בשעות בוקר בשוק, ומכאן שוזרת המספרת את העלילה בימים ובלילות הנותנים תחושה של דינמיות והתקדמות. העלילה מסתיימת בשעות הערב, עם צאת הכוכבים, אך לא ידוע כמה זמן עבר מאז שנעים הגיע לשוק בשעות הבוקר ועד צאת יום הכיפורים, כאשר "נראו כוכבים בשמים".

הלילה מופיע כמה פעמים בסיפור – אילו מאירועי הסיפור מתרחשים בלילה? האם יש קשר בין שם הסיפור לאירועים המתרחשים בלילות? מה הקשר למאפיין הסיפור, שהוא סיפור של גלוי וסמוי?

"ונתן לו את שמו"

מיהו נעים?

את שמו המקורי של הילד שנמצא בשוק אין יודעים. סלאח שאספו לביתו, בלי שידע בוודאות אם הוא ערבי או יהודי, נתן לו את השם נעים. השיר "לְכָל אִישׁ יֵשׁ שֵׁם" של זלדה אומר: "לְכָל אִישׁ יֵשׁ שֵׁם / שֶׁנָּתַן לוֹ אֱלֹהִים / וְנָתַנּוּ לוֹ אָבִיו וְאִמּוֹ". שמו של אדם הוא זהותו וצלמו, בעיני עצמו ובעיני האחרים.

השיר "לכל איש יש שם"

מילים: זלדה מישקובסקי, לחן: חנן יובל, ביצוע: נחמה הנדל

---< קראו את **מילות השיר**

השם נעים מקובל הן אצל ערבים והן אצל יהודים, בעיקר בעדות המזרח. על עברו של נעים איש לא ידע דבר. כל מה שאנחנו יודעים עליו מתחיל באותו בוקר, שבו הוא הגיע או שמישהו מצא אותו, או הביא אותו והשאיר אותו בשוק, ונגמר באירוע בבית הכנסת, בסוף יום הכיפורים, כאשר "החכם סלאח אסף את נעים תחת הטלית". הוא נראה כבן שמונה, ולדברי נעימה היו לו "עיניים ממש יפות", "חיוך כובש לבבות", ו"פניו היפים היו מלאי כאב ועצב".

נעים אילם ומתגלה לנו דרך מעשיו. על כך נעימה מוסיפה מרחשי לבה, ועדיין רב הסמוי ונשארים חללים לשאלות ולדמיון לשאלה **מיהו נעים**, כפי שכל אחד/ת קורא אותו.

יעדים והצעות לתהליכי הוראה-למידה של ראש השנה ויום הכיפורים

שקלו מה מתאים לכן/ם וללומדים/ות שלכם/ן?

יעדים אפשריים

1. לבחון את "חגי תשרי" ברובד הערכי, כחגים המספרים על החברה שבה נוצרו בעבר ונחגגים בהווה: משמעותם של שמות החגים, מושגים מרכזיים והמסר הדתי-תרבותי-חברתי שלהם, מורשת מנהגים מקובלים, כמסורת של מצוות אמוניות ו/או כמסורת חברתית, דמויות חברתיות-תרבותיות המתקשרות לחג, מקורות וסיפורי עם כמקור תרבותי-היסטורי וכו'.
2. להכיר את הקשר בין החגים מימי הסליחות בחודש אלול, ועד הושענא רבה בסוף חג הסוכות, חגים המזמנים תהליך של התבוננות פנימית ושל התבוננות ביחסי והתנהגותו של הפרט עם הסובבים אותו, כפרטים וכחברה: לבחון את היכולת לעשות חשבון נפש עם עצמי; להכיר במעשיי ולקחת אחריות עליהם; להתחרט, לבקש סליחה, למחול ולסלוח לאחרים/ות על מעשיהם או פגיעתם בי; לשנות עמדות, דעות והתנהגויות, במודע וביוזמה אישית; לוותר על הדימוי העצמי שלי כצודק, להכיר בפגמים שבהתנהגותי ולהודות בהם במפורש מול אלה שנפגעו ממני.

3. להכיר את הדומה והמשותף בין חגי תשרי לבין חגים בתרבות המוסלמית והנוצרית ובתרבויות אחרות. לבחון את המשותף בערכי החג מנקודות מבט הרלבנטיות למציאות שלנו:

- כשאנשים שונים חיים במרחב פיזי ותקשורתי שבו תרבויות נפגשות בחיי היומיום - הדבר מצריך יכולת להתייחס באמפתיה ובכבוד לאחר ולשונה. מהם ההבדלים בין התקופה שבה מתרחש הסיפור לבין תקופתנו מבחינת המפגש הבין-תרבותי?
- חשיבה סקרנית וביקורתית על תרבותי ועל תרבות האחר, שבה מותר לשאול שאלות: מה היה? למה? מהי המשמעות לימינו? האם אפשר לשנות מנהגים מסורתיים בלי לשנות את מהות החג? האם אפשר להוסיף משמעויות לחג? וכו'.

הצעה לתהליך הוראה-למידה בגישה החקרנית ושילוב ביצועי הבנה

- שאלות חקרניות עשויות להוות נקודות מוצא לדין ולפעילות על הסיפור. הן מזמנות איסוף מידע ומענה מנקודות מבט שונות, ברבדים שונים של הרחבה והעמקה.
1. מיהו נעים האילם ואילו מרכיבים בדמותו ובהתנהגותו מאפשרים את הבנת משמעותה של התפילה, משמעותה של תקיעת השופר, מהי מחילה ומהי סליחה? האם די באמירת סליחה במילים או בשריקה, או שיש צורך גם בשינוי התנהגותי אשר יבטיח הימנעות מחזרה על אותה פגיעה בזולת?
 2. איזה קשר נוצר בין נעים לבין החכם סלאח לאורך העלילה, וכיצד הקשר ביניהם מאיר את המשמעות של ראש השנה, הימים הנוראים ויום הכיפורים? מה משמעות הקשר הזה בהתייחסות לשונה?
 3. עיקר העלילה מתרחשת בין ראש השנה ליום הכיפורים - שני חגים חשובים ליהודים, העוסקים בקשר שבין אדם לאלוהים, בין אדם לחברו ובין אדם לעצמו. מדוע נבחרה טבריה כמקום ההתרחשות? מדוע נבחרה התקופה שלפני 1948? מיהן הדמויות ומהם היחסים ביניהן, במרחב המשותף לערבים ויהודים?
 4. מהו הקשר שנוצר ומתפתח בין נעים לנעימה? כיצד הוא מתבטא? מה קורה בגלוי ומה משתמע מהסמוי? מה משמעות העובדה שנעימה היא זו שמספרת את כל הסיפור על נעים ועל מקום ההתרחשות ומאפייניו?
 5. העלילה מציגה תמונות גלויות ומפרטת את המתרחש בכל תמונה, אבל בתוך כל תמונה ו/או במעבר בין התמונות, ישנם חללי מידע שאינם מגלים עובדות, מחשבות ורגשות של הדמויות המשתתפות. מהם המסרים בהתנהגותם של המשתתפים ומשמעויות צומתי ההתרחשות - היכן נמצאים "חללי המידע החסר"? האם כדאי למלא אותם? האם הייתם/ן מבקשים/ות מהסופרת למלא אותם?
 6. מה הקשר בין הסיפור, שיש בו מהגלוי ומהסמוי, לבין ראש השנה ויום הכיפורים, המזמנים גם התייחסות לגלוי ולסמוי, למודע וללא מודע ביחסיו של אדם עם עצמו ועם אלוהיו, וביחסים שבין אדם לחברו? מה משמעות הרבדים גלוי-סמוי במערכות יחסים בין חברים/ות? מה תרומתם של הסיפורים המשולבים או המהדהדים, הלקוחים מן המקורות?
 7. העלילה מציגה את ההתייחסות של החברה לנעים האילם והשונה מנקודות מבט שונות, באמצעות הדמויות והאירועים - מהן נקודות המבט הביקורתיות שהסיפור מזמן? ביחס למה מסתמנת הביקורת: לדמותו של נעים? לתפיסה המקובלת של מנהגי החג ומשמעותו, כפי שהם נתפסים על ידי אנשים שונים? ביחס להתנהגות כלפי נעים? מה תרומתם של הסיפורים המשולבים והמהדהדים מתוך המקורות, לביקורת המשתמעת?

8. אחד הממדים של יום כיפור הוא ויתור. ויתור על הנאות, על מזון ומשקה, על דימוי עצמי... ויתור על ההווה למען העתיד. היכן בסיפור בא לידי ביטוי רעיון זה?

ביצועי הבנה (בנוסף לביצועי הבנה שבסיפור המוער) שניתן לזמן

- התבוננו מחלונה של נעימה על אחת ההתרחשויות בשוק או ברחוב והוסיפו פרטים למהלך הסיפור: מה נעימה רואה בחוץ ומה ניתן "לראות" פנימה בתוך מחשבותיה ו/או רגשותיה?
- החכם סלאח מנסה להעיר לנעים "על התנהגותו, לדבר אל לבו, ללמד אותו...": כתבו תמונה נוספת לסיפור המתארת מפגש בין סלאח לנעים, בניסיון להשפיע עליו או ללמדו. מה קורה במפגש? מה נאמר? מה לא נאמר?
- שתי הנשים יוצאות מביתו של סלאח ומשוחחות על מה שחוו: שחזרו את הדיאלוג ביניהן.
- באחד הערבים, כשנעים עמד והתבונן בנערים המשחקים בסמטה, הם ניסו לשוחח איתו. הוסיפו תמונה לסיפור, המתארת את הניסיון של הנערים לספק את סקרנותם בנוגע אליו: השיחה ביניהם, השאלות שהם מפנים לנעים האילם, מילות הצחוק והלעג, אמירותיהם של המתנגדים ללעג לנעים. כיצד מסתיימת התמונה הזו?
- הצעת שם אחר לסיפור.
- יצירת קשרים בין התפילה "פתח לנו שער" לבין הסיפור "שפת אילמים".

<--- הקשיבו למילות התפילה: "פתח לנו שער". ביצוע: צילה דגן

ביצועי הבנה מסכמת

דוגמאות

1. כתיבת מחזה בשילוב שתי השפות, עברית וערבית, שניתן להעלותו כהצגה:

זיהוי התמונות שיש להמחזיז.

אפיון הדמויות (לבוש, התנהגות, שפת דיבור).

הנחיות לעיצוב המקום והזמן של כל תמונה (אביזרים, תפאורה).

כתיבת הדיאלוגים בכל תמונה.

כתיבת הנחיות לבימוי.

2. הוספת פרק לסיפור:

התרחשות/אירוע יום לאחר יום כיפורים.

מפגש בין נעים לנעימה באמצע העלילה או בסופה.

נעים נעלם לאחר האירוע בבית הכנסת ובשוק משוחחים עליו.

3. הוספת איורים לסיפור:

יצירת הדמויות חזותית, באופן שמשקף את אופיין בסיפור.
תיאור חזותי של התמונות המתרחשות בסיפור, מיקום ההתרחשות, זמן ההתרחשות והמשתתפות/ים.
ציורים מופשטים המתארים את המסרים.

4. כתיבת סיפור המתקשר לחגי תשרי ורלבנטי לימינו, לכל אדם מכל דת, תרבות ולאום:

כתיבת הסיפור באחת השפות, עברית או ערבית, או בשילוב שתי השפות.
קריאת הסיפור בפני קבוצה ו/או כל הלומדים/ות.
שיח או פעילות ביוזמת כותב/ת הסיפור.

פרסום זה הופק בסיוע האיחוד האירופי. האחריות הבלעדית על תכניו של פרסום זה נתונה בידי עמותת הגר לחינוך יהודי-ערבי לשוויון ואין להתייחס אליהם בשום אופן כמשקפים את עמדות האיחוד האירופי.

This publication has been produced with the assistance of the European Union. The contents of this publication are the sole responsibility of Hagar Jewish-Arab Education for Equality and can in no way be taken to reflect the views of the European Union.